

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДС/СС 05/4-02 бр. 159/1-ХП/24
21.02.2013. године

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој III редовној седници, 21.02.2013. године – на основу чл. 221. став 1. алинеја 14. и члана 266. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: СРБИЈА И РУСИЈА ЗА ВРЕМЕ ДРУГЕ ВЛАДАВИНЕ КНЕЗА МИХАИЛА (1860-1868), докторанда Данка Леовца.

За ментора је одређена проф. др Сузана Рајић.

Доставити:

1x Универзитету у Београду
1x Стручном сараднику за
докторске дисертације
1x Шефу Одсека за правне послове
1x Архиви

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА

Проф. др Милош Арсенијевић

Факултет Филозофски
04/1-2 бр. 6/2263
22.02.2013.
(број захтева)
(датум)

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
Веће научних области друштвено-хуманистичких
наука
(Назив већа научних области коме се захтев упућује)

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860-1868)

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА историја
ОБЛАСТ

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Данко (Љубиша) Леовац

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо Филозофски у Београду
образовање:

Година 2009. дипломирања:
Назив мастер рада кандидата:

Конзервативне и либералне идеје у Кнежевини Србији (1850-1870)

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањена: Филозофски
Година одбране мастер рада: 2010.

Обавештавамо вас да Наставно-научно веће је
на седници 21.02.2013. одржаној
размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Проф. др Милош Арсенијевић

Додатак уз образац 1.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата	Данко Леовац
--------------	--------------

Име и презиме ментора:	Сузана Рајић
Звање:	ванредни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. *Влада Николе Христића 1888–1889*, Народна књига–Алфа, Београд 2003, 211 стр.
2. *Владан Брођевић: биографија поузданог обреновићевца*, Завод за уџбенике, Београд 2007, 381 стр.
3. *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова – сукобљени светови*, Српска књижевна задруга, Београд 2011, 558 стр.
4. “Serbia – the revival of the nation-state 1804–1829: from Turkish provinces to autonomous principality”, *Empires and peninsulas: Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople 1699–1829*, ur. Plamen Mitev, Münster: LIT, 2010, 143–148.
5. “Милан Пирочанац, Стоян Новакович и Владан Джорджевич – интелектуална “троица” сербских напредњак (прогресистов) о славјанској взаимности”, *Историки-слависти МГУ, кн. 8: Славјански мир: в поисках идентичности*, Москва, 2011, 361–375.

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, ANCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовану редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

проф. др Милош Арсенијевић

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ПРЕДЛОГА ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)

Предмет истраживања

Предмет истраживања предложене докторске дисертације јесу односи између Србије и Русије за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868). Период који обрађујемо представља заокружену целину, са неопходним освртом на Обреновиће у емиграцији и њихов повратак на престо, те положај Србије и Русије након Кримског рата (1853–1856). Детаљно ћемо анализирати сложену унутрашњи и спољнополитички положај Кнежевине Србије, у контексту руско–српских односа. Истовремено, пажњу ћемо усмерити на то да се руско–српски односи и везе сагледају у оквиру широке позадине европске политичке сцене. Истраживање ће се у основи базирати на архивским материјалима, до сада необјављеним или пак, слабо истраженим.

Шездесете године 19. века донеле су многе промене, и на унутрашњем плану у Србију, али и на европској политичкој сцени. Друга владавина кнеза Михаила обележена је бројним реформама – јачање власти кнеза, смањење власти Савета, формирање и организација народне војске. Кнез је био свестан да се на бројним унутрашњим реформама мора радити полако, посебно имајући у виду чињеницу да је и “гвоздени плуг био недостижан у време када се у Европи гради железница”. На европској политичкој сцени искрсла су велика питања – италијанско уједињење, немачко уједињење, пољско питање, питање Шлезвиг–Холштајна, критско питање. Управо у оквиру ових догађаја треба тражити и место

активне спољне политике Србије, усмерене ка споразумевању свих балканских народа против Османског царства. Како је касније писао Милан Пироћанац “дотадашњу пасивну политику Србије заменила је под кнезом Михаилом одрешито политика активна, која се није само повијала догађајима, него је рачунала да их и сама у приликама ствара за постигнуће својих народносних циљева”.

Улога Русије на Балкану била је пресудна све до 1856. године и завршетка Кримског рата. Париски мир променио је односе међу великим силама, али и међународни положај Србије. Пред руском дипломатијом сада се поставио захтев за дефинисање основних принципа будуће спољне политике. Нову етапу у развоју руске спољне политике отворио је министар иностраних послова, Александар Михаилович Горчаков. Успешно спровођење унутрашњих реформи уз избегавање спољнополитичких заплета, који би могли довести до ратних сукоба, сматрани су условима за превладавање тешког стања у земљи, излазак из међународне изолације и укидање наметнутих ограничења. Да би се у томе успело, осим проналажења политичког савезника међу водећим западноевропским државама, као централно, наметало се питање повратка изгубљених позиција у балканском региону. Основни циљ те политике била је подршка ослободилачким покретима балканских народа у којој је Србија заузимала централно место.

Кнез Михаило и његов дугогодишњи први министар, Илија Гарашанин, управо су у Русији видели главни спољнополитички ослонац за Србију. Обреновићи, и кнез Милош и кнез Михаило, упркос ранијим, негативним искуствима са Русијом, за време њихових првих владавина, схватили су да Русија и даље игра велику улогу у решавању питања на Балкану. И Гарашанин, који је за време Кримског рата писао да “не жели да буде руски роб” схватао је да Србија може да испуни своје спољнополитичке циљеве само ако “игра на карту” неспоразума између великих сила, те да се приближи Русији – држави која је после 1856. године имала највише интереса да поврати утицај на Балкану.

Подршку коју је Русија пружала Србији можемо сагледати из више углова: дипломатског, финансијског и војног. Већ у новембру 1860. године, приликом сусрета А. М. Горчакова и Јована Мариновића, руски министар је говорио о великој улози коју ће Србија играти у односу према “поробљеним Словенима”.

Србија је требало да буде језгро око кога ће се окупити сви словенски народи на Балкану. Већ тада је било јасно да кнез Михаило може да очекује помоћ од Русије. Први кораци у тој помоћи видели су се за време Преображенске скупштине (1861), када је Русија дипломатским путем и бројним саветима подржала промене које је кнез спровео у земљи. Дипломатску подршку Русије, Србија је добијала и касније (Канличка конференција 1862; Питање градова 1867 итд). Финансијска помоћ Русије огледала се у гаранцији два зајма – првог 1862. године и другог 1867. године. Оба зајма била су усмерена на припреме за рат против Турске, а руска подршка том циљу видела се и у испорукама оружја Србији 1862/63. и 1867. године, те раду руске војне мисије у Србији 1867/68. године.

Српско питање у овом периоду било је у доброј мери одређено руско–аустројским и француско–аустројским супарништвом. Управо захваљујући сарадњи две велике силе, Русије и Француске, кнез Михаило је могао да очекује решавање доста замршених односа на Балкану. Истанчаним дипломатским вештинама, кнез се тајно везао за Русију, али се у првим годинама своје владавине, није одрицао ни подршке водећих западних држава (Француске и Велике Британије). Русија је била на првом месту због финансијске и војне помоћи, али и због угледа који је, као највећа словенска држава, уживала на Балкану. Руски представници у Београду су током скоро целе владавине кнеза Михаила били упознати са свим питањима, јавним или тајним, на којима је рађено. Један од примера свакако су петогодишњи преговори за склапање Балканског савеза, са којима су Руси не само били упознати, већ су у њих били и активно укључени, посебно у раду на споразумевању Србије са Грчком и Црном Гором.

У предложеном раду покушаћемо да обрадимо све аспекте руско–српских односа. Користећи грађу руске и домаће провенијенције, објављене изворе, штампу, те страну и домаћу литературу, настојаћемо да одговоримо на бројна, мало расветљена питања у историографији: руску дипломатску подршку Србији у кључним питањима, руску подршку кнезу Михаилу на унутрашњем плану у Србији, личне односе водећих српских и руских државника и политичара, укљученост и улогу Русије у стварању Балканског савеза, улогу Русије у планирању рата на Балкану, улогу руских официра у питању реорганизације српске

војске, захваљујући односа између кнеза Михаила и Русије. Од посебне важности је питање тзв. кнежевог “преокрета” 1867. године, које изазива полемике још од убиства кнеза Михаила 1868. године.

Циљеви истраживања

Основни циљ нашег истраживања је да на основу доступних извора и литературе сагледамо и објаснимо српско–руске односе у целини за време друге владавине кнеза Михаила. Користећи званичну и незваничну кореспонденцију руских дипломатских представника, белешке руских и српских политичара и државника, те мемоаре значајних личности, покушаћемо да прикажемо утицај и деловање Русије на унутрашња и спољнополитичка питања Кнежевине Србије. Да би приказали руско–српске односе у поменутом периоду неопходно је да укажемо и на основне покретачке мотиве спољне политике Русије и Србије, који су утицали на доношење најважнијих одлука, те у мери у којој је то од важности за тему, догађаје и проблеме који су одредили правац међународних односа (дипломатска изолација Русије – “кримски систем”, руско–француско зближавање, италијанско питање, пољско питање (криза), претња новом изолацијом Русије, пруско–руско зближавање, критско питање).

Наши главни циљеви биће усмерени на то да објаснимо и пружимо одговоре на питања која су у домаћој историографији нерасветљена или мало позната: зашто је Русија пружала подршку Србији у овом периоду; зашто је Србија највећу помоћ очекивала од стране Русије; како су у руским званичним круговима посматрали кнеза Михаила и његове прве сараднике; како су текли преговори за добијање оружја 1862/63. и 1867. године; како је Русија гледала на унутрашња збивања у Србији, а посебно како је кнезу Михаилу пружала подршку у кључним моментима, попут Мајсторовићеве завере; како је Русија посматрала пољску емиграцију у Србији и њену улогу у догађајима на Балкану; какву улогу је Русија одиграла у склапању првог Балканског савеза и зашто је Србија заузимала централно месту у руској балканској политици; како је руска војна мисија у Србији 1867/68. године оценила спремност српске војске за евентуални рат против Турске; који су били руски предлози ратних планова и како су они разрађени; да ли је кнез након

састанка са Ђулом Андрашијем, мађарским председником владе, 1867. године почео да се окреће сарадњи са Мађарима и да се одриче руске подршке; како је смена Илије Гарашанина исте године утицала на даље односе Русије и Србије; где је место Русије у Топчидерској катастрофи 1868. године; какав су утицај имали односи Русије са осталим великим силама на Србију.

Коначни циљ истраживања је анализа српско–руских односа у поменутом хронолошком оквиру, кроз сагледавање свих сложених елемената тих односа – дипломатског, политичког, војног, финансијског итд.

Основне хипотезе

- ❖ Посебна улога Обреновића у руским званичним круговима у питању промене династије у Србији након Париског мира (1856)
- ❖ Кнежевина Србија као кључна тачка за повратак руских позиција на Балкану након Париског мира
- ❖ Коришћење супротности и сукобљености великих сила након Париског мира у политици према Источном питању за решавање најважнијих српских државних питања
- ❖ Русија као највећи спољнополитички ослонац кнеза Михаила у најважнијим дипломатским, војним и финансијским питањима, те најзначајнијим унутрашњим питањима (попут промене *Турског устава* или Мајсторовићеве завере)
- ❖ Значајна улога руске дипломатије у национално–ослободилачким покретима балканских народа, питањима споразумевања балканских држава и стварању Балканског савеза
- ❖ Истицање Србије као језгра окупљања свих балканских држава и народа од стране званичне Русије
- ❖ Велика материјална, војна и новчана помоћ Русије Србији у завршној фази стварања Балканског савеза, питањима реорганизације војске и припреме рата
- ❖ Промена односа кнеза Михаила према руском дипломатском представнику и руској официјерској мисији у Србији након састанка са Ђулом Андрашијем,

председником мађарске владе, у Иванки (1867) и смене Илије Гарашанина исте године

- ❖ Слабљење руско–српских односа у последње две године владавине кнеза Михаила као последица кнежевог окретања проаустријској струји, на челу са Миливојем Блазнавцем
- ❖ Престанак руског утицаја и губитак ионако слабог поверења у Србију од стране осталих балканских народа након убиства кнеза Михаила 1868. године

Метод истраживања

Приликом израде тезе применићемо традиционалну методологију историјских истраживања, која се састоји у прикупљању и анализи изворне грађе, синтези тако добијених резултата и њиховом изношењу у форми писаног текста, уз коришћење постојеће, релевантне научне литературе.

Прву фазу истраживања чини темељно прикупљање историјских извора релевантних за тему, руске и домаће провенијенције. Истраживање фондова архива Руске федерације обухватиће следеће архиве: Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ); Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ); Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА); Российский государственный исторический архив (РГИА); Российская государственная библиотека, Отдел рукописей (ОРРГБ). Архив спољне политике Руске империје на првом је месту по грађи која се односи на спољну политику Русије, утицај Русије на Балкану и руско–српске односе. У оквиру фондова овог Архива могу се наћи бројни документи и извештаји руских дипломатских представника који су слати у Министарство иностраних дела, тајна преписка (означена са “весьма секретно”), која је “долазила” или “одлазила” из Министарства иностраних дела, односно, што је за српску историју још важније, из Азијског департмана МИД-а, који је и био надлежан за послове у Османском царству, те извештаји руских конзула из Београда, са подацима о тајним пословима које је конзул водио са својим колегама у Османском царству, а тичу се положаја српског народа, помоћи црквама, манастирима, појединим општинама и сл.

Поменута архивска грађа је необјављена и у великој мери била је неприступачна истраживачима све до распада Совјетског савеза 90-их година прошлог века, а неки фондови све до почетка 21. века. Други архив по значају свакако је Государственный архив Российской федерации (ГАРФ). Грађа овог архива која се односи на српску историју махом је распоређена у личним фондовима: цара Александра II, Николаја П. Игњатијева, Александра М. Горчакова. Од посебне важности су депеше и реферати намењени цару, а тичу се политике великих сила у Источном питању и према Србији, те ставу који је Русија требало да заузме у погледу решавања бројних важних питања (нпр. конференција у Канлици 1862. године). У оквиру фондова Николаја Павловича Игњатијева и Александра Михајловича Горчакова од изузетног су значаја лична преписка и извештаји руских дипломатских представника из Цариграда, Беча, Париза, Лондона, Берлина Букурешта и Атине. Поред наведених архива, за проучавање војних односа и питања војне помоћи Србији за време друге владавине кнеза Михаила издвајамо Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). Када је реч о библиотекама и рукописним одељењима издвајамо Отдел рукописей, Российской государственной библиотеки (ОРГБ), где се чува фонд Дмитрија Алексејевича Миљутина. У оквиру овог личног фонда налази се готово целокупна преписка о испорукама оружја Србији 1862/63. и 1867. године, лична преписка са кнезом Михаилом, Миливојем Блазнавцем, те извештаји руских официра из Србије 1867/68. године. Од домаћих архива издвојили бисмо Архив Србије (фондове Илије Гарашанина и Министарства иностраних дела – инострано одељење), Архив Српске академије наука и уметности (Хартије Драгослава Страњаковића, Фондове Јована Ристића и Матија Бана) и Војни архив Србије. Детаљан преглед свих архива и фондова који ће бити коришћени за израду тезе налази се у одељку *Библиографија* овог образложења.

Од великог значаја за обраду предложене теме биће објављени документи из руских архива: *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия. Документы*, т. 1. (1850–1864), т. 2. (1865–1875), ред. В. И. Косик, Москва 1985, 1988; *Европейская дипломатия и Сербия в начале 60-х годов XIX века*, подг. С. А. Никитин, Вопросы истории 9 (1962), 75–102; *Уједињена омладина српска и њено*

доба, 1860–1875. *Грађа из совјетских архива*, прир. В. Н. Кондратјева, Нови Сад 1977. Од збирки докумената домаће провенијенције издвајамо: *Писма Илије Гарашићина Јовану Мариновићу*, књ. I (од 29. марта 1848. до 31. децембра 1858. године) и књ. II (од 4 јануара 1859. до 29. марта 1874), средио Ст. Ловчевић, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, књига XXII, Београд 1931; *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, I, прир. Василије Крестић и Радош Љушић, Београд 1983; *Претиска између Кнеза Михаила Обреновића III и српског заступника у Цариграду Јов. Ристића 1861–1867*, Београд 1897.

Паралелно са радом на архивским документима користићемо и друге историјске изворе (објављене дневнике и мемоаре, штампу) те литературу релевантну за предложену тему. Детаљан преглед објављених извора и литературе налази се у одељку *Библиографија* овог образложења.

Након критичке анализе прикупљених информација долазимо до синтезе резултата и рада на уобличавању текста дисертације. Резултати истраживања износе се хронолошким и тематским редом при чему се поштује узрочно-последична и смисаона веза између догађаја и процеса.

Значај истраживања

У домаћој историографији не постоји студија која се бави односима између Србије и Русије за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868). Поједини фрагменти обрађени су у монографијама: Г. Јакшић, В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (први балкански савез)*, Београд 1963. и Љ. Алексић–Пејковић, *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1967. Аутори поменутих књига користили су грађу француских, британских, немачких и аустријских архива. Посебно истичемо да домаћи истраживачи овог периода до сада нису користили руску архивску грађу. Тиме смо остали ускраћени за једну темељну анализу руско–српских односа за време друге владавине кнеза Михаила, те за бројне детаље око

дипломатске, финансијске и војне помоћи коју је Русија пружила Кнежевини Србији.

Научна новина овог рада је у томе што би ово била прва целовита студија руско–српских односа шездесетих година 19. века, заснована на строго научним принципима савремене историографије, чиме би надоместила празнину која постоји у домаћој науци за поменути период.

Композиција студије

Предложени рад био би конципиран по хронолошком и хронолошко–тематском принципу и састојао би се из 12 делова: садржаја, предговора, седам главних поглавља, подељених у мања потпоглавља, закључка, резимеа и библиографије.

Први део рада чини **Садржај**, у коме се налази преглед тезе.

Други део рада чини **Предговор** у коме би представили тему докторске дисертације, појашњење методолошког приступа и указали на значај и сазнајне могућности теме, те краћу, критичку анализу коришћених извора и литературе.

Поглавље **Доба значајних преокрета**, које представља уводно поглавље, биће састављено од три мање целине: Обреновићи – од емиграције до престола; Руске позиције на Балкану; Отац и син. На првом месту неопходно је анализирати однос Русије према кнезу Михаилу за време његове прве владавине (1839–1840), када је Русија била један од највећих противника кнежеве смene и Вучићеве буне. Кнежеви Милош и Михаило Обреновић потом су били у емиграцији скоро 20 година. У овом периоду неопходно је осврнути се на планове Обреновића и неуспешне покушаје за повратак на престо, бројне везе са Русијом, истрошеност уставобранитељског режима и догађаје који су представљали увод у ситуацију која ће епилог добити на Светоандрејској скупштини, те посебно руску спољну политику пре и након Париског мира 1856. године. Кнез Милош, али и његов син, Михаило, знали су да је за опстанак на престолу у Србији неопходна подршка

покровитељске силе – Русије, без обзира на њен међународни положај. За активнију политику Србије, која је требало да буде централна тачка за уједињење балканских хришћана, био је потребан јачи владар. Русија није имала интереса да подржи опстанак кнеза Александра Карађорђевића на престоу, на првом месту због његове отворене аустрофилске политике. Штавише, Русија је уз помоћ Француске, покушала да спречи мешање Турске и осталих великих сила за време Светоандрејске скупштине 1858. године. У званичним круговима Русије сматрало се да промена кнеза Александра Карађорђевића и повратак на престо династије Обреновић значи и повратак јачег руског утицаја у Србији и на Балкану. Након повратка на престо, кнез Милош је, подршку за своју политику очекивао на првом месту од Русије. Руски цар Александар II одликовао је кнеза Милоша, почетком марта 1859. године, Орденом белог орла и тиме му потврдио своју подршку. Питање устанка на Балкану било је посебно актуелно у овом периоду, нарочито због рата у Италији. Став званичног Петрограда, од ноте руског министра спољних послова А. М. Горчакова, из маја 1860. године, у којој је изнео тешко стање хришћана у Турској и настојања Русије да их одврати од бунтовних покрета, био је да устанак треба озбиљно припремити. Озбиљне припреме устанка захтевале су не само војне, већ и дипломатске акције. Русија је предузела значајне кораке на споразумевању са Француском и Пруском, од којих је очекивала подршку у будућим догађајима. Уз то, на молбу кнеза Милоша, Србији је одобрена куповина пушака у Русији, чија набавка није завршена за живота старог кнеза. Након његове смрти, на престо у Србији, по други пут, долази кнез Михаило.

Централни део докторске дисертације биће подељен на шест поглавља, која представљају хронолошко-тематске целине, које се даље деле на мања хронолошки и смисаоно распоређена поглавља.

Поглавље **Државни интереси између Истока и Запада**, састојаће се из три мање целине: Кнежев програм и избор ослонца; Гарашанин у Цариграду – муслимани у Србији; Преображенска скупштина. Кнезу Михаилу било је 37 година када је по други пут дошао на српски престо. За време седамнаестогодишњег изгнанства и двогодишње Милошеве владавине попунио је многе празнине у свом

образовању, општем и политичком. Пропутовао је скоро целу Европу, и стекао прилично познавање проблема велике европске политике. Имајући јасно дефинисан програм унутрашње и спољне политике, кнезу је остало “само” питање избора спољног ослонца. Ставовe великих сила и њихово расположење према старим српским захтевима кнез је проверио дипломатском мисијом која је поверена државном саветнику Јовану Мариновићу. Већ након Мариновићевих посета Бечу, Петрограду, Берлину, Паризу и Лондону, кнез је јасно дефинисао избор будућег ослонца – Петроград. Од овог тренутка, руски дипломатски представници у Београду, Цариграду, Букурешту и Атини активно су се укључили у решавање бројних српских захтева. Дипломатска подршка Русије значајно се осетила у време Гарашаниновог боравка у Цариграду и преговора са Портом око иселјавања муслимана, а посебно у време Преображенске скупштине. Један од главних кнежевих саветодаваца у овим питањима био је управо руски представник у Београду.

Доба напетости наслов је треће целине, која се састоји из три важна дела: Српски зајам у Русији; Чукур-чесма и Канлица и Афера „оружје”. Крај 1861. године обележио је долазак Илије Гарашанина на место председника владе и министра иностраних послова. Посебно благонаклоно на избор нових кнежевих сарадника гледала је Русија. Већ наредне, 1862. године, руска подршка коначно је испливала на површину. Кнежевини Србији одобрен је врло повољан зајам под гаранцијом руске владе. Званични Петроград подржао је српске интересе након сукоба на Чукур чесми и бомбардовања Београда, а посебно у време рада Канличке конференције. Круну руске подршке свакако је представљало одобрење испоруке оружја Србији. Ова три важна питања, показала су кнезу да може да очекује и финансијску и дипломатску и војну подршку Русије.

Четврто поглавље носи назив **Велика криза** и подељено је на три целине: Пољска емиграција у Европи и на Балкану; Рат на помолу и Кнез Михаило – узданица руске политике. У периоду 1863–1865. године два значајна питања потресала су Европу – пољско и Шлезвиг–Холштајн. Пољска емиграција је већ са

почетком устанка 1863. године деловала у Београду, ради подизања устанка на Балкану. Српска влада се тада суочавала и са намерама италијанских националиста и мађарских емиграната, који су такође подржавали идеје револуционарне акције на Балкану. Притисци Русије на кнеза и српску владу да прекину све везе са пољским емигрантима били су доста јаки. И кнез и Илија Гарашанин били су свесни да Србија још увек није спремна за рат на Балкану, посебно без дипломатске подршке Русије. Турске војне мере у овом периоду указале су на забрињавајућу временску повезаност са истрагом по предмету завере саветника Антонија Мајсторовића. Истрага је потврдила ранија сазнања српске владе о његовим договорима са турским старешинама и открила да конци те завере воде преко границе Србије. Залагањем Русије и Француске, Порта је прекинула ратне припреме, чиме је опасност одложена, али не и отклоњена. У питању завере у Србији против кнежевог живота и осуде завереника, руски конзул је по саветима из Петрограда, пружио кнезу безрезервну подршку. Како се у дописима из Петрограда наводило, руски конзул је преко свих својих веза требао да обрати посебну пажњу на све могуће сумњиве личности, те да о свим сазнањима обавести српску владу.

Једном од најважнијих питања спољне политике кнеза Михаила – Балканском савезу посвећено је поглавље: **Балкански савез – од идеје до реализације**, у оквиру кога се налазе четири мање целине: Петогодишњи преговори; Окосница савеза – Црна Гора и Грчка; Улога Румуније; Бугари, Хрвати и Арнаути. Национална политика кнеза Михаила развијала се на окупљању и организовању околног становништва под турском влашћу и у склапању савеза са балканским државама и политичарима. Кнез је сматрао да је за општебалканску акцију и отварање Источног питања неопходан чвршћи систем политичких споразума и савеза између балканских држава. Преговори за склапање савеза трајали су више од пет година. Резултат је био Први балкански савез, створен од 1866. до 1868. године, склапањем уговора са Црном Гором (1866), споразума са Хрватском народном странком (1867) и Бугарским одбором (1867), уговором о савезу са Грчком (1867) и војном конвенцијом (1868), те уговором о савезу са Румунијом (1868). Улога Русије у овим споразумима била је велика. Руски

дипломатски представници у Београду и Атини активно су радили на споразумевању Србије и Грчке, а део преписке је ишао руским дипломатским каналима. Бројни руски савети у погледу споразума између Србије и Црне Горе били су усмерени на превладавање династијског питања и заједнички рад на једном циљу – ослобођењу и уједињењу хришћана. Н. П. Игњатијеву, тадашњем руском амбасадору у Цариграду, одобрено је преко 200.000 рубаља за поткупљивање арнаутских првака, ради заједничког рада под окриљем Србије. По његовим речима, од муслиманских племена северне Албаније, очекивало се да “у случају рата буду јако оружје и помоћ Србима у борби против Турске”. Споразумевање са Бугарским одбором је у доброј мери ишло преко руског дипломате у Букурешту, Офенберга. Из свега наведеног јасно се види да је Русија била активно укључена у цео процес стварања Балканског савеза.

Шесто поглавље носи назив **Планирање рата и руска војна мисија**, и састоји се из три целине: Коначан изглед и војна снага Балканског савеза; Долазак руских официра и први утисци; Реорганизација војске и ратни планови. Ради анализе могућности рата са Турском балканских држава неопходно је да прикажемо коначан изглед и војну снагу савеза. Руски официри су у војним питањима – снаге и реорганизације војске – одиграли велику улогу. План слања организоване групе руских официра на Балкан предлагао је у фебруару 1867. године Николај Николајевич Рајевски, који је заједно са Михаилом Григорјевичем Черњајевим планирао војну акцију на Балкану. У марту исте године Рајевски је отпутовао на Балкан без одобрења министра војног, а у договору са Иваном Сергејевичем Аксаковим, који је био један од главних људи Московског словенског комитета. Убрзо је у Србију послата и званична руска војна мисија, коју су чинили: Генрих Антонович Лер, пуковник Генералног штаба, професор тактике Николајевске академије, Василиј Иванович Постељников, пуковник и инжењер, и Николај Аполонович Сњесорев, артиљеријски капетан. Руски официри су се детаљно упознали са стањем у српској војсци и посетили стратешке тачке у земљи. Лер је саставио општи план деловања у случају рата, Постељников је нагласак ставио на тачке које је требало утврдити, а Сњесорев се бавио српском

артиљеријом, оставивши записе о њеном стању, организацији и наоружању, те побољшањима и довођењу артиљерије у могућност да активно делује у случају рата.

Последње поглавље под називом **Кнежев “преокрет“ – русофил или прагматичар?** састоји се из делова: Предаја градова; Иванка, Андраши и смена Гарашанина; Топчидерска катастрофа. Кнез Михаило је Портиним Ферманом од 10. априла 1867. године добио управу над преосталим царским градовима (Београд, Шабац, Смедерево и Кладово). Порта је морала да прихвати уступање тврђава као мање болно него суочавање са много већим покретом, свакако рачунајући да ће Србија овим кораком бити умирена за одређено време. Да ли је добијање градова за кнеза значило и одустајање од рата са Турском? У складу са Михаиловом даљом политиком видимо да је Михаило желео да одложи план општег балканског устанка. Међутим, његов први министар Илија Гарашанин је веровао да су припреме за устанак готове и нестрпљиво је подстицао да се што пре крене у рат. Министар војни, Миливоје Блазнавац био је против рата у овом тренутку, наводећи да Србија још увек није спремна. Тако је дошло до мимоилажења и у самој српској влади. У новембру 1867. године, кнез Михаило је сменио Илију Гарашанина. Отпуштање Гарашанина за Русију је значило пресецање “најјачег стуба државне политике”. Ипак, видимо да су Руси мање више олако прешли преко ове смене, али никако нису могли преко јачања Миливоја Блазнавца. Русија га је гледала као “неспособну личност, окренуту Аустрији”, која је заједно са Анком Константиновић “водила кнеза у пропаст”. Година 1867. донела је и ново груписање великих сила. Француска се почела приближавати Аустрији, пошто су обе имале заједничког непријатеља – Пруску. Августа 1867. године долази до састанка Наполеона III и Франца Јозефа у Салцбургу. Након састанка у Салцбургу, гроф Андраши, мађарски први министар, отпутовао је у Иванку, где се налазио кнез Михаило. Састанак кнеза Михаила и Андрашија и односи кнеза Михаила и Аустрије при крају његове владавине били су предмет многих расправа. Од посебне важности је питање да ли је кнез склопио договор са Андрашијем о уступању Босне Србији, а заузврат се одрекао војне акције против Турске? Бројна

питања кнежеве политике остала су отворена и након његовог убиства у јуну 1868. године. Своју прву владавину у Србији, кнез Михаило је завршио бекством из земље, другу смрћу у атентату.

Затим следи **Закључак** у коме ћемо сумирати резултате истраживања и указати на евентуална питања која су остала отворена. Последњи део рада чинили би **Резиме** на енглеском језику, у коме би у кратким цртама били представљени резултати до којих смо дошли током истраживања и **Библиографија**, са детаљним пописом коришћених извора и литературе.

Структура рада

- ❖ **Садржај**
- ❖ **Предговор**
- ❖ **Доба значајних преокрета**
  - ✓ **Обреновићи – од емиграције до престола**
  - ✓ **Руске позиције на Балкану**
  - ✓ **Отац и син**
- ❖ **Државни интереси између Истока и Запада**
  - ✓ **Кнежев програм и избор ослонца**
  - ✓ **Гарашанин у Цариграду – муслимани у Србији**
  - ✓ **Преображенска скупштина**
- ❖ **Доба напетости**
  - ✓ **Српски зајам у Русији**
  - ✓ **Чукур-чесма и Канлица**

- ✓ Афера „оружје”
- ❖ Велика криза
  - ✓ Пољска емиграција у Европи и на Балкану
  - ✓ Рат на помолу
  - ✓ Кнез Михаило – узданица руске политике

- ❖ Балкански савез – од идеје до реализације
  - ✓ Петогодишњи преговори
  - ✓ Окосница савеза – Црна Гора и Грчка
  - ✓ Улога Румуније
  - ✓ Бугари, Хрвати и Арнаути

- ❖ Планирање рата и руска војна мисија
  - ✓ Коначан изглед и војна снага Балканског савеза
  - ✓ Долазак руских официра и први утисци
  - ✓ Реорганизација војске и ратни планови

- ❖ Кнежев “преокрет“ – русофил или прагматичар?
  - ✓ Предаја градова
  - ✓ Иванка, Андраши и смена Гарашанина
  - ✓ Топчидерска катастрофа

- ❖ Закључак

- ❖ Резиме

- ❖ Библиографија

Библиографија

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Домаћи архиви

Архив Србије

Књажевско-српска агенција у Букурешту (Заступништво Србије у Букурешту)

Илија Гарашанин

Јеремија Станојевић

Министарство иностраних дела – инострано одељење (МИД – И)

Поклони и откупи

Посланство Француске у Србији (Ministère des affaires étrangères)

Посланство Велике Британије у Србији (Foreign Office)

Стојан Новаковић

Архив Српске академије наука и уметности

Хартије Драгослава Страњаковића

Јован Ристић

Константин Николајевић

Матија Бан

Исписи

Војни архив Србије

Војска Кнежевине / Краљевине Србије, 1847–1920. година (Пописник бр. 1 – Војна архивска грађа од 1847. до 1911. године)

Страни архиви

Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ)

- Ф. 133 (Канцелярия министра иностранных дел)
- Ф. 137 (Отчеты Министерства иностранных дел)
- Ф. 146 (Славянский стол)
- Ф. 161/1 (Спб Главный архив V–A2, Политические донесения по Ближнему Востоку)
- Ф. 161/3 (Спб Главный архив, Политодел)
- Ф. 161/4 (Дела Азиатского департамента МИД не вшедшие в описи Главного архива)
- Ф. 166 (Архива Миссии в Белграде)
- Ф. 209 (Консульство в Белграде)

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)

- Ф. 95 (Следственная комиссия 1862. г. по делам о распространении революционных воззваний и пропаганде)
- Ф. 109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии)
- Ф. 678 (Александр II)
- Ф. 730 (Николай Павлович Игнатъев)
- Ф. 828 (Горчаков Александр Михайлович)
- Ф. 912 (Дашков Яков Андреевич)
- Ф. 1127 (Будберг Андрей Федорович)
- Ф. 1463 (Коллекция отдельных документов личного происхождения)
- Ф. 1750 (Московский славянский благотворительный комитет)

Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА)

- Ф. 1 (Канцелярия военного министерства)
- Ф. 428 (Коллекция Военно-ученого архива, Австро-Венгрия)
- Ф. 432 (Коллекция Военно-ученого архива, Германия)
- Ф. 434 (Коллекция Военно-ученого архива, Греция)

- Ф. 437 (Коллекция Военно-ученого архива, Италия)
- Ф. 438 (Коллекция Военно-ученого архива, Румыния – Молдавия и Валахия)
- Ф. 439 (Коллекция Военно-ученого архива, Сербия)
- Ф. 440 (Коллекция Военно-ученого архива, Франция)
- Ф. 450 (Коллекция Военно-ученого архива, Турция)
- Ф. 501 (Штаб генерал-фельдцейхмейстера)
- Ф. 503 (Артиллерийский департамент)

Российская государственная библиотека, Отдел рукописей (ОРГБ)

- Ф. 126 (Киреевы и Новиковы)
- Ф. 129 (Киселевы)
- Ф. 169 (Милютин Дмитрий Алексеевич)
- Ф. 327 (Черкасские)

Foreign Office, The Public Record Office

НОВИНЕ И ЧАСОПИСИ

- Видовдан (1861–1868)
- Время (1861–1863)
- Застава (1866–1868)
- Колокол (1860–1865)
- Le Figaro (1867–1868)
- La Presse (1861–1868)
- Политика (1928, 1931, 1935, 1936, 1937, 1938, 1940)
- Русское слово (1864)
- Санкт-Петербургские ведомости (1867)
- Современник (1866)
- Србија (1867–1868)
- Србске новине (1860–1868)
- Србски дневник (1860–1868)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- ❖ Алимпиић Милева, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића у свези са догађајима из новије српске историје*, Београд 1982.
- ❖ *Аутобиографија Димитрија Матића*, приредио Василије Крестић, Београд 1981.
- ❖ *Ministère des Affaires étrangères, Documents diplomatiques*, Paris 1860–1867.
- ❖ Бисмарк Отто, *Мысли и воспоминания*, Т. 1–3, перевод с немецкого под редакцией проф. А. С. Ерусалимского, Москва 1940–1941.
- ❖ *British and foreign state papers*, Vol. XLIX – LVII, London 1867–1870.
- ❖ Васиљевић Алимпије, *Моје успомене*, прир. Радош Љушић, Београд 1990.
- ❖ *Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1860–1862, 1863–1864, 1865–1867*, под редакцией Л. Г. Захаровой, Москва 1999, 2003, 2005.
- ❖ Војводић Васо, *Атанасије Николић: Опис радње по предмету општег споразумљења за устанак и сједињење*, Мешовита грађа 7 (1979), 149–254.
- ❖ Вулетић Александра, Трговчевић Љубинка, *Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића*, Мешовита грађа 21 (2003), 61–87.
- ❖ Гарибальди Джузеппе, *Мемуары*, перевод В. С. Бондарчук и Ю. А. Фридман, Москва 1966.
- ❖ Грујић Јеврем, *Животопис Јеврем Грујића*, приредила Зорица Петровић, Аранђеловац 2009.
- ❖ Исти, *Записи Јеврема Грујића. Књига прва. (Пред Светоандрејску скупштину)*, Зборник за ИЈК, Прво одељење, књ. 7, Београд 1922; *Књига друга. (Светоандрејска скупштина)*, Зборник за ИЖ, Прво одељење, књ. 8, Београд 1923; *Књига трећа. (Друга влада Обреновића и турски ратови)*, Зборник за ИЈК, Прво одељење, књ. 9, Београд 1923.
- ❖ Исти, *Правни претрес пропасти Великог суда у Србији 1864 (део 1–2)*, Нови Сад 1867.
- ❖ *Дневник П. А. Валуева министра внутренних дел в двух томах*, Т. 1–2. (1861–1864, 1865–1876), под редакцией П. А. Зайончковского, Москва 1961.

- ❖ *Европейска дипломатија и Србија у начале 60-х годов XIX века*, подг. Никитин А. Сергей, *Вопросы истории* 9 (1962), 75–102.
- ❖ *Записници са седница министарског савета Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1898*, приредио Никола Шкеровић, Београд 1952.
- ❖ Ивић Алекса, *Архивска грађа о југословенским и културним радницима*, књ. III (1780–1894), Београд 1932.
- ❖ Јовановић Владимир, *Успомене*, приредио Василије Крестић, Београд 1988.
- ❖ Исти, *За слободу и народ*, Нови Сад 1868.
- ❖ Исти, *Србски народ и Источно питање*, Београд 1863.
- ❖ Калај Бењамин, *Дневник Бењамина Калаја, аустроугарског конзула у Београду (1868–1875)*, приредио Андрија Раденић, Београд 2002.
- ❖ *К историји Паризског мира 1856 г.*, подг. И. Я. Бессмертная, *Красный архив* 2/75 (1936), 10–61.
- ❖ *К историји франко–руског соглашения 1859. г.*, подг. М. Бессмертная, *Красный архив* 3/8 (1938), 182–255.
- ❖ Крестић Василије, *Писма Антонија Орешковића генералу Иштвану Тиру (1864–1868)*, Мешовита грађа 4 (1976), 107–133.
- ❖ Крестић Василије, Љушић Радош, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918*, Београд 1991.
- ❖ Крестић В. Петар, *О убиству кнеза Михаила Обреновића*, Мешовита грађа 29 (2008), 97–126.
- ❖ *Крестњанска реформа в России 1861. года. Сборник законодательных актов*, составитель К. А. Софроненко, Москва 1954.
- ❖ Крестић Никола, *Јавни живот I, 9. април 1864 – 18. децембар 1867; Јавни живот II, 1. јануар 1868 – 31. децембар 1876*, прир. М. Јагодић, Београд, 2005–2006.
- ❖ Леовац Данко, *Долазак Николаја Н. Рајевског у Србију и стање српског официјерског кадра 1867. године*, *Српске студије* 3 (2012), 395–404.
- ❖ Исти, *Мере безбедности пре и после промене на српском престолу 1860. године*, Мешовита грађа 32 (2011), 369–379.
- ❖ *Лицеј 1838–1863, Зборник докумената*, приредио Радош Љушић, Београд, 1988.

- ❖ *Мемоари Стефана–Стевче Михаиловића. У два дела. Од 1813 до 1842 и од 1858 до 1867*, приредио Живан Живановић, Зборник за ИЈК, Прво одељење, књ. 18, Београд 1928.
- ❖ *Memoirs of Friedrich Ferdinand Count von Beust written by himself, with an introduction by Baron Henry de Worms, Vol. I–II, London 1887.*
- ❖ Милићевић Ђ. Милан, *Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара: из последњих девет година кнежевог живота*, Београд 1896.
- ❖ Милојевић Даница, *Пет писама Владимира Јовановића Борђу Стратимировићу 1864–1866. године*, Мешовита грађа 12 (1983), 131–143.
- ❖ *Москва–Србија Београд–Русија: документа и материјали. Том 2, Друштвене и политичке везе 1804–1878 / Москва–Србија Белград–Россија: сборник докуменатов и материјалов. Том 2, Обществено-политическије везе. 1804–1878. 22*, приређивачи/составители: М. Јовановић, А. Тимофејев, Л. Кузьмичева, Е. Иванова, Београд–Москва 2011.
- ❖ *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия. Документы*, т. 1. (1850–1864), т. 2. (1865–1875), ред. Косик И. Виктор, Москва 1985, 1988.
- ❖ Пауновић Јелена, *Неколико докумената о предаји градова Србији из британских архива*, Мешовита грађа 24 (2005), 189–202.
- ❖ Петковић Радмила, *Аутобиографија Јована Ристића*, Архивски преглед, 1–2 (1967)
- ❖ *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I (књига прва од 29. марта 1848. до 31. децембра 1858. године), средио Ст. Ловчевић, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, књига XXII, Београд 1931.
- ❖ Пироћанац Милан, *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, Београд 1895.
- ❖ Исти, *Неколике напомене поводом Безимене брошуре*, Београд 1895.
- ❖ Исти, *Међународни положај Србије*, Београд 1892.
- ❖ Исти, *Историјска размисљања*, Београд 1897.
- ❖ *Полемика Јована Ристића и српских конзервативаца 1877. године*, прир. Чедомир Попов, Београд 1997.
- ❖ *Полное собрание сочинений Алексея Степановича Хомякова*, Т. 1, Москва, 1900.

- ❖ *Полное собрание сочинений И. В. Киреевского в двухъ томахъ, I–II*, под редакцией М. Гершензона, Москва 1911.
- ❖ Поповић–Петковић Радмила, *Збирка докумената Јована Ристића у Архиву Историјског института САН*, Архивски алманах 3–4 (1956), 39–43.
- ❖ Иста, *Шта је у архиви Јована Ристића сачувано о убиству кнеза Михаила*, Архивски алманах 1–2 (1968), 259–278.
- ❖ Раденић Андрија, *Документи из руских архива о покрету за ослобођење југословенских земаља под Турском 1860–1861*, Архивски преглед 1–2 (1970), 112–148.
- ❖ Исти, *Документација тајног Национално-ослободилачког комитета у Београду 1860–1861*, Годишњак града Београда, књ. 14 (1967), 61–80.
- ❖ *Reminiscences of the King of Roumania*, edited from the original with an introduction by Sidney Whitman, New York – London 1899.
- ❖ Ристић Јован, *Бомбардовање Београда (1862)*, Београд 1872.
- ❖ Исти, *Последња година спољашње политике кнеза Михаила*, Београд 1895.
- ❖ Исти, *Србија и Порта после бомбардања Београда. Успомене Јована Ристића*, Београд 2010.
- ❖ *Россия и Пруссия в Шлезвиг–Гольштинском вопросе*, подг. Е. Моравская, Красный архив 2/93 (1939), 51–118.
- ❖ *Россия под надзором. Отчеты III отделения 1827–1869*, составители М. В. Сидорова, Е. И. Щербакова, Москва 2006.
- ❖ *Светоандрејска скупштина*, приредио Андрија Раденић, Споменик САНУ, Одељење друштвених наука СХИИ, Нова серија 15, Београд 1964.
- ❖ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, I, прир. Василије Крестић и Радош Љушић, Београд 1983.
- ❖ Стојанчевић Владимир, *“Копија известија” руских конзула о стању у Турској из 1864. године*, Мешовита грађа 13 (1984), 119–135.
- ❖ *Суд убицама кнеза Михаила, Стенографски извештај*, Београд 1868.
- ❖ *Уједињена омладина српска и њено доба, 1860–1875. Грађа из совјетских архива*, прир. В. Н. Кондратјева, Нови Сад 1977.

- ❖ *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, прир. Драгослав Страњаковић, Београд 1939.
- ❖ Хомјаков Алексеј, *Србима посланица из Москве, упутили Алексеј Хомјаков ... и др*, адаптација текста В. Крстић, Београд 2006.
- ❖ Христић Никола, *Мемоари 1840–1862*, приредио Витомир Христић, Београд 2006.

ЛИТЕРАТУРА

Студије, монографије

- ❖ Алексић–Пејковић Љиљана, *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1967.
- ❖ Anderson S. Matthew, *The Eastern Question 1774–1923: a study in international relations*, London – Melbourne – Toronto – New York 1966.
- ❖ Берић Душан, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Билећа 2007.
- ❖ Бешлин Бранко, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Сремски Карловиц – Нови Сад 2005.
- ❖ Васильевич М. Нигалатий, *Перспективы сербско-русского военного сотрудничества в 60-е – нач. 70-х гг. XIX в.*, диссертација на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва 2009.
- ❖ *Великие реформы в России 1856–1874*, под редакцией Л. Г. Захаровой, Б. Эклофа, Дж. Бушнелла, Москва 1992.
- ❖ Виноградов Н. Владилен, *Балканская эпопея князя А. М. Горчакова*, Москва 2005.
- ❖ Исти, *Британский лев на Босфоре*, Москва 1991.
- ❖ Исти, *Двуглавый российский орел на Балканах 1683–1914*, Москва 2010.
- ❖ Исти, *Международные отношения на Балканах, кн. 1 (1830–1856 гг), кн. 2 (1856–1878 гг)*, Москва 1990, 1986.

- ❖ Вучковић Војислав, *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабзбуршке монархије 1859–1874*, Београд 1965.
- ❖ Генов Цонко, *Славјанските комитети в Русия и българското освободително дело (1858–1878)*, Софија 1986.
- ❖ Гњатовић Драгана, *Стари државни дугови. Прилог економској и политичкој историји Србије и Југославије 1862–1941*, Београд 1991.
- ❖ Guymet Laurence, *Curing the Sick Man: Sir Henry Bulwer and the Ottoman Empire 1858–1865*, Dordrecht 2011.
- ❖ Dantas N. Domna, *Greece and the Great Powers 1863–1875*, Thessaloniki 1966.
- ❖ Дурковић-Јакшић Љубомир, *Бранислав, први југословенски илегални лист (1844–1845)*, Београд 1968.
- ❖ Ђорђевић Живота, *Српска народна војска. Студија о уређењу народне војске Србије 1861–1864*, Београд 1984.
- ❖ Isti, *Џикур-џесма 1862*, Београд 1983.
- ❖ Екмечић Милорад, *Радови из историје Босне и Херцеговине 19. века*, Београд 1997.
- ❖ Зайончковский А. Петр, *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в.*, Москва 1978.
- ❖ *История внешней политики России. Вторая половина XIX века (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза)*, под редакцией В. М. Хевролини и др., Москва 1999.
- ❖ *История Румынии 1848–1917*, ред. В. Н. Виноградов, Москва 1971.
- ❖ Јагодић Милош, *Насељавање Кнежевине Србије (1861–1880)*, Београд 2004.
- ❖ Јакшић Гргур, Вучковић Војислав, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (први балкански савез)*, Београд 1963.
- ❖ Јакшић Гргур, Страњаковић Драгослав, *Србија од 1813. до 1858. године*, Београд 1937.
- ❖ Јанковић Зорица, *Пут у Цариград: Кнез Михаило, предаја и одлазак Турака из Србије*, Београд 2006.
- ❖ Јовановић Добривоје, *Јеврем Марковић. Испред свог времена*, Јагодина 2009.
- ❖ Јовановић Мирослав, *Срби и Руси (12–21. век). Историја односа*, Београд 2012.

- ❖ Јовановић Радоман, *Политички односи Србије и Црне Горе 1860–1878*, Цетиње 1977.
- ❖ Јовановић Слободан, *Друга влада Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1990.
- ❖ Исти, *Убиство у Топчидеру*, Нови Сад 1994.
- ❖ Карасев В. Александр, *Россия и балканский союз 60-х годов XIX века*, диссертација на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва 1984.
- ❖ Киняпина С. Нина, *Внешняя политика России второй половины XIX в.*, Москва 1974.
- ❖ Крестић Василије, *Бискуп Штросмајер у светлу нових извора*, Нови Сад 2001.
- ❖ Исти, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд 1995.
- ❖ Исти, *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*, Београд 2003.
- ❖ Кузнецов Ф. Феликс, *Публицисты 1860-х годов*, Москва 1980.
- ❖ Лопатников А. Виктор, *Горчаков. Время и служение*, Москва 2011.
- ❖ Љушић Радош, *Књига о Начертанију, национални и државни програм Кнежевине Србије (1844)*, Београд 2004.
- ❖ Макарова Ф. Ирина, *Болгары и Танзимат*, Москва 2010.
- ❖ Mekenzi Dejvid, *Jovan Marinović, evropski gospodin i srpski diplomata (1821–1893)*, Beograd 2006.
- ❖ Isti, *Jovan Ristić – evropski državnik*, Beograd 2004.
- ❖ Микавица Дејан, *Михаило Полит Десанчић. Вођа српских либерала у Аустроугарској*, Нови Сад 2007.
- ❖ Исти, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006.
- ❖ Исти, *Српска Војводина у Хабсбуршкој монархији 1690–1920. Историја идеје о држави и аутономији пречанских Срба*, Нови Сад 2005.
- ❖ Милићевић, Јован, *Јеврем Грујић: историјат светоандрејског либерализма*, Београд 1964.
- ❖ Милутиновић Коста, *Војводина и Далмација 1760–1914*, Нови Сад 1973.
- ❖ Werner E. Mosse, *The European powers and the German Question 1848–1871*, Cambridge 1958.

- ❖ Isti, *The rise and fall of the Crimean system 1855–1871*, London 1963.
- ❖ Нарочницкая И. Лидия, *Россия и войны Пруссии в 60-х годах за объединение Германии “сверху”*, Москва 1960.
- ❖ Иста, *Россия и отмена нейтрализации Черного моря, 1856–1871 гг: к истории Восточного вопроса*, Москва 1989.
- ❖ Никитин А. Сергей, *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*, Москва 1960.
- ❖ Никифоров В. Константин, *Сербия в середине XIX века (начало деятельности по объединению сербских земель)*, Москва 1995.
- ❖ Покровский Н. Михаил, *Дипломатия и войны царской России в XIX столетии. Сборник статей*, Москва 1923.
- ❖ Полунов Ю. Александр, *К. П. Победоносцев в общественно–политической и духовной жизни России*, Москва 2010.
- ❖ Попов А. Нил, *Друга влада Милоша Обреновића (од 1859–1860 г.)*, књ. 1–2, Београд 1882.
- ❖ Исти, *Србија и Русија од Кочине крајине до Св. Андријевске скупштине*, св. 1–4, Београд 1870.
- ❖ Исти, *Србија и Турска од 1861. до 1867. године*, Београд 1879.
- ❖ Исти, *Србија после париског мира. Свето-андрејевска скупштина (1858–1859)*, Београд 1872.
- ❖ Попов Чедомир, *Источно питање и Српска револуција (1804–1918)*, Београд 2008.
- ❖ Поповић Василь, *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул Меџида (1839–1861)*, Београд 1949.
- ❖ Исти, *Источно питање. Историски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине на Леванту и на Балкану*, Београд 2007.
- ❖ Исти, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд 1925.
- ❖ Поповић Ј. Радомир, *Аврам Петронијевић (1791–1852)*, Београд 2012.
- ❖ Исти, *Тома Вучић-Перишић*, Београд 2003.
- ❖ Пржић Илија, *Спољашна политика Србије (1804–1914)*, Београд 1939.

- ❖ Радъевич А. Александр, *Последний канцлер Российской империи – Александр Михайлович Горчаков. Документальное жизнеописание*, Москва 1999.
- ❖ Ранке Леополд, *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Београд 1892.
- ❖ Ревуненков Г. Владимир, *Польское восстание 1863 г. и европейская дипломатия*, Ленинград 1957.
- ❖ Ристић П. Љубодраг, *Велика Британија и Србија (1856–1862)*, Београд 2008.
- ❖ Ристић Јован, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*, књ. 1 (1848–1860), књ. 2 (1860–1868), књ. 3 (1868–1872), Београд 1887–1901.
- ❖ Ровнякова И. Людмила, *Борьба южных славян за свободу и русская периодическая печать (50–70-е годы XIX века). Очерки*, Ленинград 1986.
- ❖ Сенкевич Г. Ирина, *Россия и Критское восстание 1866–1869 гг.*, Москва 1970.
- ❖ Серова В. Ольга, *Горчаков, Кавур и объединение Италии*, Москва 1997.
- ❖ Страњаковић Драгослав, *Влада уставобранитеља 1842–1853, унутрашња и спољна политика*, Београд 1932.
- ❖ Исти, *Илија Гарашанин*, Крагујевац 2005.
- ❖ Тамбора Анђело, *Кавур и Балкан*, предговор и редакција превода Никша Стипчевић, Београд 2007.
- ❖ Татищев Сергей, *Император Александр II. Его жизнь и царствование*, Москва 2006.
- ❖ Твардовская А. Валентина, *Идеология пореформенного самодержавия*, Москва 1978.
- ❖ Tejlor J. P. Alan, *Vorba za prevlast u Evropi (1848–1918)*, Sarajevo 1968.
- ❖ Терзић Славенко, *Србија и Грчка (1856–1903) – борба за Балкан*, Београд 1992.
- ❖ *Формирование национальных независимых государств на Балканах, конец XVIII – 70-е годы XIX века*, ответственный редактор И. С. Достян, Москва 1986.
- ❖ Халфин А. Нафтулла, *Политика России в Средней Азии (1847–1868)*, Москва 1960.
- ❖ Хердер Хари, *Европа у деветнаестом веку 1830–1880*, Београд 2003.
- ❖ Хитрова И. Нина, *Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50–70-х годах XIX века*, Москва 1979.

- ❖ Чепелкин А. Максим, *Российская дипломатия и итальянский вопрос 1856–1861*, Москва 1995.
- ❖ Чернуха Г. Валентина, *Внутренняя политика царизма с середины 50-х до начала 80-х гг. XIX века*, Ленинград 1978.
- ❖ Чертан Е. Евгений, *Русско-румынские отношения в 1859–1863 годах*, Кишинев 1968.
- ❖ Чубинский В. Вадим, *Бисмарк. Политическая биография*, Москва 1988.
- ❖ Чуркина В. Искра, *Протоиерей Михаил Федорович Раевский и Югославыне*, Москва 2011.
- ❖ Шемјакин Андреј, *Смрт грофа Вронског*, Београд 2006.
- ❖ Шимов Ярослав, *Австро-Венгерская империя*, Москва 2003.
- ❖ Широкоград Б. Александр, *Россия–Англия: неизвестная война 1857–1907*, Москва 2003.
- ❖ Исти, *Турция. Пять веков противостояния*, Москва 2009.
- ❖ Шнеерсон М. Лев, *Австро-прусская война 1866 г. и дипломатия великих европейских держав: из истории “германского вопроса”*, Минск 1962.

Чланци, расправе, прилози

- ❖ Алексић-Пејковић Љильана, *Мисија Милоја Леијанина у Паризу, Лондону и Торину 1862. године*, Историјски часопис 21 (1974), 125–164.
- ❖ Иста, *О мисији Вука Караџића на Цетињу 1860–1861. године*, Историски гласник 1–2 (1958), 77–84.
- ❖ Иста, *Планови о повезивању италијанског и источног питања и српско-италијански односи за време Источне кризе 1861–1862. године*, Историски гласник 1–2 (1975), 23–47.
- ❖ Иста, *Политика Француске према Херцеговачком устанку 1861–1862. године*, Историјски часопис 9–10 (1960), 411–430.
- ❖ Иста, *Српска штампа и ратови за ослобођење и уједињење Италије 1859–1866. године*, Историјски часопис 20 (1973), 251–306.

- ❖ Иста, *Србија и Црна Гора као центри национално–ослободилачке борбе јужнословенских народа до 1878. године*, Историјски часопис 29–30 (1983), 299–313.
- ❖ Иста, *Став Француске према захтеву Црне Горе за територијалним проширењем 1867. године*, Историјски гласник 3–4 (1955), 123–135.
- ❖ Иста, *Став Француске према турско-црногорском рату 1862. године*, Историјски гласник 1 (1953), 23–43.
- ❖ Armour D. Ian, *Apple of Discord: Austria–Hungary, Serbia and the Bosnian Question 1867–71*, The Slavonic and East European Review Vol. 87, No. 4 (2009), 629–680.
- ❖ Барболов Георги, *Русия и Балканите през 1866–1869 г.*, у: Великите сили и Балканите в ново и най-ново време. Международна научна конференция, посветена на памет на Людмила Живкова (София, 27–28 септембра 1983), София 1985, 75–84.
- ❖ Берић Душан, *Проблеми опадања економског система Османског царства у периоду 1848–1878. године*, Историјски часопис 29–30 (1983), 369–375.
- ❖ Богдановић Бранко, *Наоружавање српске и црногорске војске од XVIII до XX века*, Зборник Историјског музеја Србије 31 (2003), 137–181.
- ❖ Bourne Kenneth, *T. W. Riker and British Near-Eastern Policy: The Turkish Evacuation of Belgrade 1867*, The Slavonic and East European Review, Vol. 36, No. 86 (Dec. 1957), 195–198.
- ❖ Виноградов Н. Владилен, *Дипломатическая борьба вокруг объединения Дунайских княжеств (1856- 1859 гг.)*, Вопросы истории 8 (1986), 57–73.
- ❖ Вишняков В. Ярослав, *Русско–Черногорские отношения после парижского конгресса (1856–1860)*, Историјски часопис 45–46 (2000), 131–148.
- ❖ Војводић Васо, *Рад Србије на политичкој пропаганди у Босни и Херцеговини (1868–1873)*, Историјски гласник 1–2 (1960), 3–50.
- ❖ Вулетић Витомир, *Иван Аксаков – Срби и Источно питање*, Зборник Матице српске за славистику 67 (2005), 7–50.
- ❖ Исти, *Једна руска веза Уједињене омладине српске*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. 7–8 (1962–1963), 143–155.

- ❖ Вучковић Војислав, *Неуспела политичка акција Матије Бана 1860–1861*, Историјски часопис 9–10 (1959), 381–409.
- ❖ Генова Людмила, *Великите сили и балканската политика на Италија през 60-те години на XIX в.*, у: Великите сили и Балканите в ново и нај-ново време. Меѓународна научна конференција, посветена на памет на Людмила Живкова (Софија, 27–28 септембра 1983), Софија 1985, 66–74.
- ❖ Данченко И. Светлана, *Из историје руско–српских односа крајем седамдесетих и у првој половини осамдесетих година XIX века : према грађи архива СССР–а*, Историјски часопис 36 (1989), 99–109.
- ❖ Дубровина В. Елена, *Австро–прусска војна и начало формирања нове внешнеполитичке концепције Венгрии*, у: Централна Европа в ново и најновије време (сборник к 70-летию Т. М. Исламова), одговорниот редактор А. С. Стјалин, Москва 1998, 137–151.
- ❖ Дудзинска А. Евгенија, *Славјанофили и Герцен напред реформе 1861 година*, Вопросы истории 11 (1983), 43–58.
- ❖ Дурковић-Јакшић Љубомир, *Прилог проучавању пропагандног рада за ослобођење и уједињење Југословена 1860–1862. године*, Историјски записи, год. XVII, књ. 21, св. 1 (1964), 11–44.
- ❖ Исти, *Учествовање полских револуционара у животу Београда почетком друге половине XIX века*, Годишњак града Београда, књ. XIV (1967), 45–60.
- ❖ Ђорђевић Живота, *Дружина омладина лицејска и политичка активност београдских ђака почетком шездесетих година XIX века*, Историјски часопис 27 (1980), 189–195.
- ❖ Исти, *Енглескиње А. П. Ирби и Г. М. Мекензи у Србији 1862, 1863. и 1864. године*, Историјски часопис 29–30 (1983), 391–400.
- ❖ Исти, *Покушај Николе Христића 1860. године да се обрачуна са противницима*, Историјски часопис 23 (1976), 257–269.
- ❖ Elrod B. Richard, *Austria and the Venetian Question 1860–1866*, Central European History, Vol. 4, No. 2 (Jun. 1971), 149–170.
- ❖ Екмеčić Milorad, *Pokušaj organizovanja ustanka u Bosni 1860–62. godine*, Godišnjak Istorijskog društva BiH IX (1958), 73–107.

- ❖ Захарова Г. Лариса, *Самодержавие, бюрократия и реформы 60-х годов XIX в. в России*, Вопросы истории 10 (1989), 3–24.
- ❖ Зуева В. Надежда, *Российская дипломатия и болгарское национально-освободительное движение в 1867. г.*, у: История и культура Болгарии. К 1300 – летию образования Болгарского государства, Москва 1981, 164–178.
- ❖ Зуева В. Н., Шатохина Е. М., *Русские проекты реформ в Европейской Турции в 1867. г.*, Балканские исследования, вып. 2 (Проблемы истории и культуры), Москва, 1976, 107–115.
- ❖ Ионова Г. И., *„Колокол“ и его программа в годы революционной ситуации (1859–1861)*, Вопросы истории 7 (1957), 121–134.
- ❖ Карасев А. В., *Подготовка Сербии к войне с Османской империей в 60-х гг. XIX века*, Балканские исследования, вып. 13 (Босния, Герцеговина и Россия в 1859–1875 годах: народы и дипломатия), Москва 1991, 148–159.
- ❖ Карасев В. Г., *К вопросу об участии русских и сербских революционеров в подготовке восстания в Боснии и Герцеговине в начале 70-х годов XIX в.*, у: Национально-освободительное движение Южных славян, Москва 1966, 114–130.
- ❖ Исти, *Из историје руско-српских револуционарних веза у првој половини седамдесетих година XIX века*, Историјски гласник 1–4 (1962), 87–109.
- ❖ Киняпина Н. С., *Борьба России за отмену ограничительных условий Парижского договора 1856 года*, Вопросы истории 8 (1972), 35–51.
- ❖ Иста, *Средняя Азия во внешнеполитических планах царизма (50–80-е годы XIX в.)*, Вопросы истории 2 (1974), 36–51.
- ❖ Китаев В. А., *Славянофилы в первые пореформенные годы*, Вопросы истории 6 (1977), 19–36.
- ❖ Ковальская М. И., *Славянофилы и Италия (50–60-е годы XIX века)*, Вопросы истории 2 (1989), 133–139.
- ❖ Крестийћ В. Петар, *Пут у Цариград у свити кнеза Михаила*, Зборник Матице српске за историју 79–80 (2009), 157–173.
- ❖ Кудрявцева Е. П., Пономарев В. Н., *Закрытие Проливов для военных судов: от Лондонских конвенций до Берлинского трактата (1840–1878 гг.)*, у: Россия и

- черноморские проливы (XVIII – XX столетия), ответственные редакторы Л. Н. Нежинский и А. В. Игнатъев, Москва 1999, 121–221.
- ❖ Леовац Данко, *Конзервативне и либералне идеје у Кнежевини Србији (1858–1869) – начела и пракса*, Српске студије I (2010), 217–239.
  - ❖ Исти, *Ослободилачки планови и акције Србије почетком 60-их година 19. века*, Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку: зборник радова (поводом 170 година од избијања Нишке буне), Ниш, 2012, 161–172.
  - ❖ Isti, *Serbia and Russia during the second rule of Prince Milos Obrenovic (1858–1860)*, *Belgrade Historical Review* 2 (2011), 205–219.
  - ❖ Љушић Радош, *Државно-друштвена и генерацијска периодизација нововековне Србије (1804 – 1918)*, у: *Српске политичке генерације (1788 – 1918)*, Историјски институт САНУ, Зборник радова, књ. 15, Београд 1998.
  - ❖ Исти, *Обреновићи у Револуцији 1848. године*, у: Зборник радова научног скупа Српски покрет у Револуцији 1848–1849, Нови Сад 2000.
  - ❖ Мекензи Дејвид, *Гарашанин као државник*, Историјски часопис 31 (1984), 215–220.
  - ❖ Исти, *Личност Илије Гарашанина*, Историјски часопис 34 (1988), 217–227.
  - ❖ Исти, *Србија као Пијемонт и југословенска идеја 1804–1914. године*, Историјски часопис 38 (1992), 193–219.
  - ❖ Миллер И. С., *Русско–польские революционные связи в период восстания 1863. г.*, у: *История, фольклор, искусство славянских народов. Доклады советской делегации, V международный съезд славистов (София, сентябрь 1963)*, Москва 1963, 120–158.
  - ❖ Милутиновић Коста, *Гарашанинови повереници у Далмацији*, Историјски гласник 1–2 (1974), 121–132.
  - ❖ Никитин А. Сергей, *Русская дипломатия и национальное движение южных славян в 50–70 годы XIX в.*, у: *История, фольклор, искусство славянских народов. Доклады советской делегации, V международный съезд славистов (София, сентябрь 1963)*, Москва 1963, 159–186.

- ❖ Никић Драгољуб, *Неколико заједничких обележја планова ослободилачке акције Србије у Босни 60-тих и 70-тих година XIX века*, Историјски гласник 1–2 (1987), 141–156.
- ❖ Петровић-Милојевић Даница, *О боравку Ђорђа Стратимировића у Италији 1864–1865. године*, Историјски часопис 29–30 (1983), 401–411.
- ❖ Попова А. А., *Политика Турске и национално-ослободилачка борба бугарског народа у 60-их година XIX века*, Вопросы истории 10 (1953), 49–64.
- ❖ Поповић Богдан, *Покушај успостављања америчко-српских односа 1867. године*, у: Прилози за књижевност, кезик, историју и фолклор, књ. 28, св. 1–3, Београд 1962, 49–57.
- ❖ Поповић Ј. Радомир, *Уставобранитељска генерације – Гарашанинова 1835–1858*, у: *Српске политичке генерације (1788–1918)*, Историјски институт САНУ, Зборник радова, књ. 15, Београд 1998.
- ❖ Phyllis Auty, *Необјављени документи енглеског министарства о Србији 1837–1911*, Историјски часопис 12–13 (1963), 413–443.
- ❖ Радевић Милорад, *Великошколци и суспендовање Друштва србске словесности (1864)*, Историјски часопис 16–17 (1970), 133–141.
- ❖ Исти, *Настава руског језика у београдским школама од 1849. до 1878. године*, Историјски часопис 27 (1980), 183–195.
- ❖ Раденић Андрија, *Планови за национално ослобођење и уједињење југословенских земаља 60-тих и 70-тих година XIX века*, Историјски часопис 18 (1971), 341–345.
- ❖ Riker W. T., *Michael of Serbia and the Turkish Occupation*, I, The Slavonic and East European Review, Vol. 12, No. 34 (Jul. 1933), 133–154; Vol. 12, No. 35 (Jan. 1934), 409–429; Vol. 12, No. 36 (Apr. 1934), 646–658.
- ❖ Ristić P. Ljubodrag, *Serbo-Russian relations from 1856 to 1862 according to reports by British consuls in Belgrade*, Balcanica 27 (1996), 99–116.
- ❖ Стојанчевић Владимир, *Обновљена српска држава и Арбанаси 1804–1876. године*, у: *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века. Циклус предавања 10–25. новембра 1987*, Београд 1990, 5–34.

- ❖ Sumner H. B., *Ignatyev at Constantinople (1864–1874)*, The Slavonic and East European Review, Vol. 11, No. 32 (Jan. 1933), 341–353.
- ❖ Terzić Slavenko, *About Eastern and Western Panslavism (in the XIX-th and the beginning of the XX-th century)*, Историјски часопис 53 (2006), 317–332.
- ❖ Трајковић Петар, *О боравку кнеза Милоша у Русији за време Кримског рата*, Историјски гласник 1–2 (1960), 169–177.
- ❖ Трговчевић Љубинка, *Генерације интелектуалаца или генерације образованог грађанства у Србији 19. века*, у: *Српске политичке генерације (1788–1918)*, Историјски институт САНУ, Зборник радова, књ. 15, Београд 1998.
- ❖ Урић Ненад, *Српско-црногорски односи и питање устанка у Турској с посебним освртом на извештаје Николе Јовановића Окана (1860–1866)*, Историјски часопис 59 (2010), 387–420.
- ❖ Фалькович М. С., *Антигабсбургские планы польских, итальянских и венгерских революционеров в контексте национальных движений народов Австрийской империи в 50–60-е годы XIX в.*, у: *Национальное движение в Центральной Европе: сотрудничество и контакты (30–70-е годы XIX в.)*, Москва 1991, 183–216.
- ❖ Хевролина В. М., *А. М. Горчаков и национально–освободительная борьба южнославянских народов в 60–70-е годы XIX в.*, у: *Канцлер А. М. Горчаков. 200 лет со дня рождения*, Москва 1998, 101–112.
- ❖ Хитрова Н. И., *А. М. Горчаков и отмена нейтрализации Черного моря 1856–1871 годы*, у: *Канцлер А. М. Горчаков. 200 лет со дня рождения*, Москва 1998, 125–135.
- ❖ Иста, *Россия и черногорско–герцеговинские события 50–начала 60-х годов XIX в.*, Балканские исследования, вып. 2 (Проблемы истории и культуры), Москва 1976, 99–106.
- ❖ Clarke F. James, *Serbia and the Bulgarian Revival (1762–1872)*, American Slavic and East European Review, Vol. 4, No. 3/4 (Dec. 1945), 141–162.
- ❖ Чуркина В. Искра, *К вопросу о первом русском обществе помощи югославянским народам*, Балканские исследования, Вып. 10 (1987), 62–75.

- ❖ Шемякин Л. Андрей, *Генерал М. Г. Черняев и сербская война*, Токови историје, 1 – 2 (2006), 7–28.

БИБЛИОГРАФИЈЕ

- ❖ Виноградов С. А., *Библиографија радова о историји Југославије објављених у СССР од 1945. до 1962. године*, Историјски часопис 14–15 (1965), 623–641.
- ❖ Колаковић М. Јелена, *Истраживања XI–XX (1986–2009). Садржај по ауторима*, Истраживања 20 (2009), 287–304.
- ❖ Лолић Аница, *Радови др Радмиле Поповић–Петковић*, Историјски часопис 23 (1976), 330–336.
- ❖ Мереник Славица, *Библиографија Мешовите грађе (Miscellanea) I–XXX*, Мешовита грађа 30 (2009), 163–175.
- ❖ Мереник Славица, Милорадовић Маша, *Библиографија Историјског часописа (1949–2003)*, Историјски часопис 50 (2003), 205–286.

Наставно–научном већу,
Филозофског факултета,
Универзитета у Београду

Изабрани одлуком Одељења за историју у комисију за оцену образложења предлога теме докторске дисертације *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, које је поднео кандидат Данко Леовац, слободни смо да поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

Основни подаци о кандидату и дисертацији

Докторанд на Катедри за историју српског народа у новом веку, Данко Леовац, у договору са писцем овог реферата као ментором, поднео је молбу за прихватање теме за докторску дисертацију под насловом **“Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)”**. Предлог теме је прихваћен, а кандидат је тему одбранио 24. јануара 2013. године пред Комисијом за одбрану теме доктората, коју су сачињавали проф. др Радош Љушић, доц. др Милош Јагодић и др Радомир Ј. Поповић, научни сарадник Историјског института у Београду. Предложена теза представљаће свеобухватни покушај сложених анализе руско–српских односа за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића (1860–1868).

Данко Леовац рођен је 16. новембра 1986. године у Прибоју, где је завршио основну школу и гимназију. Основне и мастер академске студије историје завршио је на Филозофском факултету у Београду. Докторске студије историје уписао је у децембру 2011. године на Одељењу за историју Филозофског факултета у

Београду. Прво као стипендиста Министарства просвете и науке Републике Србије, а потом као истраживач сарадник, ангажован је на пројекту “Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси” (Ев. број 177014) и запослен на Филозофском факултету у Београду.

Предмет и циљ дисертације

Предложена тема докторске дисертације докторанта Данка Леовца под називом **“Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)”** истражује детаљно политичке, дипломатске, војне и финансијске везе између Србије и Русије у периоду друге владавине кнеза Михаила. У овом периоду Србија је постала средиште покушаја да се Источно питање реши у складу са националним принципом, у духу пароле “Балкан балканским народима”. Кнез Михаило је био иницијатор сарадње са балканским државама и националним покретима, како би се заједничком, војно–револуционарном акцијом, балкански народи коначно ослободили турске власти. У дисертацији ће бити детаљно анализирана сложена унутрашња и спољнополитичка ситуација у Кнежевини Србији, у контексту руско–српских односа. Истовремено, пажња ће бити усмерена на то да се руско–српски односи и везе сагледају у оквиру широке позадине европске политичке сцене. Истраживање ће се у основи базирати на архивским материјалима, до сада необјављеним или пак, слабо истраженим. Користећи грађу из руских архива кандидат ће покушати да одговори слабо расветљена питања у историографији: руску дипломатску подршку Србији у кључним питањима, руску подршку кнезу Михаилу на унутрашњем плану у Србији, личне односе водећих српских и руских државника и политичара, укљученост и улогу Русије у стварању Балканског савеза, улогу Русије у планирању рата на Балкану, улогу руских официра у питању реорганизације српске војске, захлађење односа између Русије и кнеза Михаила. Од посебне важности је питање тзв. кнежевог “преокрета” 1867. године, које изазива полемике још од убиства кнеза Михаила 1868. године.

Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације

Дисертације колеге Леовца састојаће се из 12 делова: садржаја, предговора, седам главних поглавља, подељених у мања потпоглавља, закључка, резимеа и библиографије. Најважнија су поглавља која чине централни део рада и она ће бити подељена на следећи начин:

Прво поглавље носи назив **Доба значајних преокрета** и представља уводно поглавље, подељено на три мање целине. У њему ће бити обрађен положај кнежева Милоша и Михаила Обреновића у емиграцији, њихови планове и неуспешни покушаји за повратак на престо, бројне везе са Русијом, истрошеност уставобранитељског режима и догађаји који су представљали увод у ситуацију која ће епилог добити на Светоандрејској скупштини.

Друго поглавље носи назив **Државни интереси између Истока и Запада**. Оно је подељено на три потпоглавља. У њему ће посебна пажња бити обрађена на програм кнеза Михаила и избор спољнополитичког ослонаца. За време седамнаестогодишњег изгнанства и двогодишње Милошеве владавине кнез Михаило је пропутовао скоро целу Европу, и стекао прилично познавање проблема велике европске политике. Од тренутка његовог ступања на престо 1860. године, руски дипломатски представници у Београду, Цариграду, Букурешту и Атини активно су се укључили у решавање бројних српских захтева, а један од главних кнежевих саветодаваца у овим питањима био је управо руски представник у Београду.

Доба напетости наслов је треће целине, која се састоји из три дела у којима ће пажња бити усмерена на дипломатску подршку коју је Русија пружила Србији за време бомбардовања Београда и Конференције у Канлици 1862. године, те одобравању врло повољног зајма и испоруке оружја Србији.

Четврто поглавље носи назив **Велика криза** и подељено је на три мање целине. У овом поглављу пажња ће бити усмерене на врло бурне европске догађаје и њихов утицај на Србију, на првом месту устанак у Пољској, 1863. године. Турске војне мере у овом периоду указале су на забрињавајућу временску повезаност са истрагом по предмету завере саветника Антонија Мајсторовића. Залагањем Русије

и Француске Порте је прекинула ратне припреме, чиме је опасност одложена. У питању завере у Србији против кнежевог живота и осуде завереника, руски конзул је по саветима из Петрограда, пружио кнезу безрезервну подршку.

Посебно важном питању спољне политике кнеза Михаила – Балканском савезу посвећено је пето поглавље: **Балкански савез – од идеје до реализације**, које је подељено на четири целине. Национална политика кнеза Михаила развијала се на окупљању и организовању околног становништва под турском влашћу и у склапању савеза са балканским државама и политичарима. Резултат петогодишњих преговора био је Први балкански савез. Улога Русије у овим споразумима била је велика, нарочито у погледу споразумевања Србије са Грчком и Црном Гором, које су требале да буду окосница савеза. Треба имати у виду и огроман рад руских дипломата на поткупљивању арнаутских главара, ради заједничког рада са Србијом.

Шесто поглавље носи назив **Планирање рата и руска војна мисија**, и подељено је на три целине. У њему ће бити обрађен коначан изгледа Балканског савеза и војна снага чланица. Посебан део биће посвећен руској војној мисији у Србији 1867–1868. године, коју су чинили Генрих Антонович Лер, пуковник Генералног штаба, професор тактике Николајевске академије, Василиј Иванович Постельников, пуковник и инжењер, и Николај Аполонович Сњесорев, артиљеријски капетан. Значај ове мисије био је у бројним питањима, од реорганизације војске и побољшања наоружања, до састављања ратних планова.

Последње поглавље под називом **Кнежев “преокрет” – русофил или прагматичар?** састоји се од три целине и у њему ће бити обрађена питања предаје градова 1867. године, мимоилажења у српској влади и смена Илије Гарашанина, чувени састанак кнеза Михаила и Ђуле Андрашија у Иванки. У овом периоду долази до извесног захлађења односа између српског кнеза и Русије, који се највише огледао у уздржаности кнеза према руском конзулу и руским официрима у Србији. Од посебног значаја биће тумачење тзв. кнежевог “преокрета” и (не)одустајања од устанка на Балкану и рата са Турском, те питање убиства кнеза Михаила, чији налогодавци су непознати до данас.

Основне хипотезе од којих ће се полазити у истраживању

Русија је у Србији видела кључну тачку за повратак својих позиција на Балкану након завршетка Кримског рата 1856. године. Убрзо након Светоандрејске скупштине и повратка Обреновића на престо, 1858. године, и кнез Милош, а потом и кнез Михаило су највећу подршку за остварење спољнополитичких циљева видели у Русији. Томе је ишла у прилог дипломатска подршка Русије у бројним питањима (Преображенска скупштина, Канличка конференција), али и финансијска и војна помоћ 1862/1863. године. Руске дипломате на Балкану су се активно укључили у национално–ослободилачке покрете балканских народа, који су се груписали око Кнежевине Србије, а Русија је одиграла значајну улогу у погледу споразумевања балканских народа и њихове међусобне сарадње. Кнежевина Србија је завршној фази стварања Балканског савеза од Русије добила највећу материјалну и финансијску помоћ, те помоћ руских официра у питањима реорганизације војске и припреме рата. Након састанка са Андрашијем у Иванки и смене Илије Гарашанина исте године (1867), кнез Михаило је почео да показује уздржаност према руском конзулу и руским официрима у Србији, док је убиство кнеза Михаила (1868) довело до престанка руског утицаја у Србији и губитка ионако слабог поверења у Србију од стране осталих балканских држава и народа.

Методe које ће се у истраживању применити

У изради предложене докторске дисертације полази се од темелних одлика класичног историографског приступа, утврђеног на свеобухватној и критичкој анализи историјских извора. Предложена теза биће ослоњена на необјављену и објављену изворну грађу руске и домаће провенијенције, те на сву релевантну литературу. Главни извори налазе се у фондовима архива Руске федерације: Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ); Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ); Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА); Российская государственная библиотека, Отдел рукописей (ОРРГБ). Истраживања такође обухватају рад на низу фондова и збирки

Архива Србије, Архива Српске академије наука и уметности и Војног архива Србије. Детаљан преглед свих архивских фондова, објављених извора и литературе, новина и часописа, кандидат даје у одељку *Библиографија* образложења теме. Након прикупљања грађе, приступиће се анализи извора која ће бити допуњена релевантном стручном литературом. На крају би дошло до синтезе и уобличавања текста истраживања.

Очекивани резултати и научни допринос дисертације

Предложена докторска дисертација представљаће велики допринос историјској науци. домаћој историографији не постоји студија која се бави односима између Србије и Русије за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868), а домаћи истраживачи овог периода до сада нису користили руску архивску грађу. Тиме смо остали ускраћени за једну темељну анализу руско–српских односа за време друге владавине кнеза Михаила. Истраживањем на необјављеној и објављеној изворној грађи, мемоарима, дневницима и штампи добиће се изворно заснована прва целовита студија руско–српских односа у поменутом периоду. Докторат колеге Данка Леовца пружиће један квалитативно сасвим нов поглед на руско–српске односе али и на историју Кнежевине Србије шездесетих година 19. века, у целини, што ће имати великог значаја и утицаја на даљи правац проучавања овог питања у домаћој науци.

Закључак

На основу свега изложеног, подносимо Одељењу за историју, као и Наставно–научном већу Филозофског факултета у Београду, наше позитивно мишљење о теми докторске дисертације *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, и предлажемо да се колеги Данку Леовцу одобри рад на њој.

У Београду,
28. јануара 2013.

Чланови Комисије за одбрану предлога теме:

Др Радош Љушић, редовни професор
Филозофски факултет, Београд

Др Милош Јагодић, доцент
Филозофски факултет, Београд

Др Радомир Ј. Поповић, научни сарадник
Историјски институт, Београд

Др Сузана Рајић, ванредни професор и ментор
Филозофски факултет, Београд
(писац извештаја)